

14 Γλωσσικές πηγές της ελληνογενούς ορθόδοξης χριστιανικής εκκλησιαστικής ορολογίας και ονοματολογίας στον ανατολικό σλαβικό γλωσσικό χώρο: μια κριτική προσέγγιση

Παναγιώτης Γ. Κριμπάς, Наталя Воевутко

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ελληνικής προέλευσης ορθόδοξη χριστιανική εκκλησιαστική ορολογία και ονοματολογία στον ανατολικό σλαβικό γλωσσικό χώρο (Ρωσική, Ουκρανική, Λευκορωσική) έχει προβληθεί επανειλημμένα στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία [1· 2], ιδίως σε σχέση με τη Ρωσική. Σε κάποιες από τις σχετικές μελέτες δίνεται η εντύπωση ότι η σχετική ορολογία αποτελείται αποκλειστικά από λέξεις που δανείστηκε η Ρωσική από την Ελληνική, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη γλωσσολογικές διακρίσεις όπως εκείνη μεταξύ άμεσων και έμμεσων δανείων. Ενίοτε, μάλιστα, σλαβικοί ορθόδοξοι χριστιανικοί εκκλησιαστικοί όροι και ονόματα ελληνικής αρχής ετυμολογούνται με εντελώς εσφαλμένο τρόπο [2: 306, 308–309]. Στο παρόν άρθρο επιχειρούμε να επισημάνουμε τέτοιες διακρίσεις, συμβάλλοντας έτσι στην προαγωγή της επιστημονικότητας κατά τη μελέτη και παρουσίαση δάνειων ελληνικών στοιχείων στις συγκεκριμένες γλώσσες. Γι' αυτό το σκοπό παρουσιάζουμε περισσότερες γλωσσικές πηγές ελληνογενών ορθόδοξων χριστιανικών εκκλησιαστικών όρων και ονομάτων στις ανατολικές σλαβικές γλώσσες με αφετηρία την ανάλυση φωνολογικών και μορφοφωнологικών χαρακτηριστικών τους, αναδεικνύοντας έτσι την ανάγκη να λαμβάνονται υπόψη – ιδίως στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία – περισσότερες γλωσσικές και ιστορικές παράμετροι όταν αναλαμβάνεται η μελέτη των ιδίως των άμεσων επιδράσεων της Ελληνικής σε γλώσσες όπου η συντριπτική πλειονότητα των ομιλητών τους πρεσβεύουν τον ορθόδοξο χριστιανισμό.

Linguistic sources of Greek-based Orthodox Christian ecclesiastical terminology and nomenclature in the Eastern Slavic linguistic area: a critical approach

Panagiotis G. Krimpas, Natalya Voyevutko

ABSTRACT

Greek Orthodox Christian ecclesiastical terminology and nomenclature in the Eastern Slavic linguistic area (Russian, Ukrainian, Belarusian) have been repeatedly highlighted in Greek-language literature [1; 2], especially with respect to Russian. Some of the relevant studies give the impression that the relevant terminology consists exclusively of words that Russian borrowed from Greek, without taking into account linguistic distinctions such as between direct and indirect loans. Sometimes Slavic Orthodox Christian ecclesiastical terms and names of Greek origin are erroneously etymologised [2: 306, 308–309]. In this article we try to highlight such distinctions, thus contributing to the promotion of scholarly methods in the study and presentation of Greek-language loans in these languages. To this end we present more language sources of Greek Orthodox Christian ecclesiastical terms and names in the Eastern Slavic languages by

analysing their phonological and morphophonological features in order to highlight the need to take into account - especially in Greek-language literature - more linguistic and historical parameters when studying especially direct Greek influences on languages with an overwhelming majority of Eastern Orthodox speakers.

0 Εισαγωγή: ο εκχριστιανισμός των ανατολικών Σλάβων

0.1 Τα σλαβικά φύλα, κατοικώντας αρχικά στην περιοχή που σήμερα αντιστοιχεί κυρίως στην ανατολική Πολωνία και τη δυτική Ουκρανία [12: 19], για να εξαπλωθούν κατόπιν στην ανατολική (5ος–6ος αι. μ.Χ.) [12: 17], την κεντρική (5ος–6ος αι. μ.Χ.) [9: 17] και τη νοτιοανατολική Ευρώπη ως την Ελλάδα (7ος αι. μ.Χ.) [13: 44], υπήρξαν από τους τελευταίους ευρωπαϊκούς λαούς που προσηλυτίστηκαν στον Χριστιανισμό και, μάλιστα, μέσω διαφόρων οδών. Γενικά, στην Ελλάδα τουλάχιστον, είναι διαδεδομένη στους μη ειδικούς η αντίληψη ότι γενικά οι Σλάβοι, συμπεριλαμβανομένων των ανατολικών¹ (Ρώσων, Ουκρανών, Λευκορώσων, Ρουθηνών²) εκχριστιανίστηκαν από τους θεσσαλονικείς αδελφούς και μετέπειτα Αγίους Κύριλλο (κατά κόσμον Κωνσταντίνο) και Μεθόδιο, γνωστούς και ως «Αποστόλους των Σλάβων». Αυτή η σύγχυση οφείλεται σε τρία άμεσα συναφή μεταξύ τους ιστορικά γεγονότα: α) στο ότι οι αυτοί δύο σημαντικοί Χριστιανοί Απόστολοι, και μετέπειτα Άγιοι, μετέβησαν το 863 μ.Χ., κατόπιν αιτήματος του Πρίγκιπα Ροσισλάβου της Μείζονος Μοραβίας, στη σημερινή Τσεχία, ως απεσταλμένοι του Ανατολικορωμαίου³ Αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄ και του Πατριάρχη Φωτίου για την παροχή

¹ Εδώ χρησιμοποιούμε τη συμβατική κατάταξη των Σλάβων (και των γλωσσών τους) σε δυτικούς, ανατολικούς και νότιους. Ωστόσο, η κατάταξή τους σε βόρειους και νότιους Σλάβους [17: 114, 119· 18: 6, 10, 11, 12], με έκαστη ομάδα να υποδιαιρείται περαιτέρω σε δυτική και ανατολική, φαίνεται πειστικότερη βάσει των γλωσσικών, ιστορικών και γενετικών δεδομένων.

² Για τους Ρουθηνούς (Rusyn) και τη γλώσσα τους δεν θα γίνει ειδικός λόγος στο παρόν άρθρο, αφού γι' αυτούς ισχύουν *mutatis mutandis* όσα ισχύουν για τα ανατολικοσλαβικά έθνη μεταξύ των οποίων διαβιούν. Βλ. σχετικά Dingley [4: 404–405].

³ Προτιμάμε το ελληνικό σύμπλοκο όνομα *Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία* και τα παράγωγά του επίθετα *ανατολικορωμαίος/-α* (για πρόσωπα) και *ανατολικορωμαϊκός/-ή/-ό* (για μη πρόσωπα) αντί για τον δυστυχώς καθιερωμένο πλέον όρο *Βυζάντιο* και το παράγωγό του επίθετο *βυζαντινός/-ή/-ό*, που εισήχθησαν το 1555 από τον γερμανό ιστορικό Ιερώνυμο Βολφ (*Byzanz, byzantinisch*) με επέκταση της σημασίας του αρχαίου τοπωνυμίου *Βυζάντιον* (αρχαία αποικία των Μεγαρέων στη θέση της μετέπειτα Κωνσταντινούπολης). Ως γνωστόν, οι «Βυζαντινοί» αυταποκαλούνταν απλώς *Ρωμαίοι* (< *Ρώμη* < λατ. *Roma*) και η χώρα τους *Ρωμανία* (< λατ. *Romania* < *Romanus* = *Ρωμαίος*).

ανατολικορωμαϊκής υποστήριξης προς τους ήδη χριστιανούς Μοραβούς [6: 157], το ίδιο δε έτος βαφτίστηκαν χριστιανοί και οι Βούλγαροι [12: 61]· β) στο ότι στον έναν από αυτούς, τον Κύριλλο (κατά κόσμον Κωνσταντίνο), αποδίδεται ευρέως η δημιουργία – ή, έστω, η προσαρμογή βάσει προϋπαρχόντων αλφαβητικών συστημάτων – του σήμερα γνωστού ως «κυριλλικού» αλφαβήτου για τη γραπτή απόδοση της λεγόμενης Παλαιάς Εκκλησιαστικής Σλαβ(ον)ικής (Old Church Slavonic· στο εξής: ΠΕΣ), αν και το πιθανότερο είναι ότι ο ίδιος υπήρξε ο δημιουργός του γλαγολιτικού αλφαβήτου και ότι το κυριλλικό δημιουργήθηκε αργότερα (γύρω στο 885 μ.Χ.), πιθανώς από τον Κλήμεντα Αχρίδος, τον Ναούμ Πρεσθλάβας και τον Κωνσταντίνο Πρεσθλάβας [3: 23–30· 5: 125· 16: 171⁴]· και γ) στο ότι μετέφρασαν τη Βίβλο στην ΠΕΣ προς χρήση από τους απανταχού ορθόδοξους χριστιανούς Σλάβους. Δεδομένου, λοιπόν, ότι το αλφάβητο που χρησιμοποιείται σήμερα για τη γραφή όσων σλαβικών γλωσσών ομιλούνται κατά πλειονότητα από Χριστιανούς Ορθόδοξους, έχει επικρατήσει να αποκαλείται *κυριλλικό*, νομίζεται ευρέως ότι οι Ρώσοι και οι λοιποί ανατολικοί Σλάβοι παρέλαβαν το αλφάβητο, αλλά και τον Χριστιανισμό, από τους Αγ. Κύριλλο και Μεθόδιο, που κατά τα λοιπά ορθώς θεωρούνται «διαφωτιστές [...] όλου του σλαβικού κόσμου» [1: 6], αφού οι ίδιοι έδωσαν για πρώτη φορά αλφάβητο και γραμματεία σε σλαβικά έθνη.

0.2 Είναι, άλλωστε, ιστορικά αποδεδειγμένο ότι ειδικά ο ορθόδοξος χριστιανισμός διαδόθηκε στους ανατολικούς Σλάβους από ένα γερμανικό (Germanic) φύλο, τους σκανδιναβούς *Βαράγγους* ή *Ρως* (> *Ρώσοι*), οι οποίοι κατάγονταν από τη Σουηδία και αποτελούσαν κλάδο των Βίκινγκς [12: 36–78], είχαν δε ιδρύσει τον 9ο αι. μ.Χ. στην περιοχή της σημερινής Ουκρανίας ισχυρό κράτος με πρωτεύουσα το Κιέβο [12: 36–48]. Συγκεκριμένα, το 988 μ.Χ. [14: 34· 6: 172] ο βαράγγος πρίγκιπας (και μετέπειτα Άγιος) Βλαδίμηρος (< σκανδ. Valdamarr) του Κιέβου έφερε στην περιοχή της σημερινής Ουκρανίας τον Χριστιανισμό, βαπτίζοντας τους υπηκόους του στα νερά του ποταμού Δνείπερου μέσω ιερέων που προέρχονταν από την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Την ίδια χρονιά, μάλιστα, ένα σώμα από 6000 Βαράγγους συνέβαλε αποφασιστικά στη νίκη του Βασιλείου Β΄ επί του σφετεριστή Φωκά και στην κατάληψη της Χερσώνας (στην Κριμαία) από την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία [12: 63]. Τέτοια γεγονότα πλαισίωσαν την επισημοποίηση του εκχριστιανισμού των πληθυσμών εκείνης της περιοχής, που οι Βαράγγοι φαίνεται ότι ευνοούσαν ήδη από ενωρίτερα, αφού ήδη το 867 μ.Χ. ο Πατριάρχης

⁴ Πβ. ωστόσο Wade [22: 111, 113]. Βλ. ενδ. <http://www.pushkin.gr/main/el/page/4/> για τη διαδεδομένη άποψη περί της πατρότητας του κυριλλικού αλφαβήτου.

Φώτιος ανέφερε ότι οι Ρως είχαν δεχθεί χριστιανό επίσκοπο από την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία [14: 26]. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των απεσταλμένων Βαράγγων στην Κωνσταντινούπολη το 944 [12: 52] και, ασφαλώς, της Αγ. Όλγας (< σκανδ. Helga), η οποία προσηλυτίστηκε στον Χριστιανισμό το έτος 945 ή 957 μ.Χ. [14: 27· 12: 52–53]. Η δυναστεία των Βαράγγων (Ρως) συγχωνεύθηκε στη συνέχεια με Σλάβους, Βάλτες και Φίννους, τους οποίους και εκχριστιάνισε και, εν τέλει, οι Ρως κατέληξαν σλαβόφωνοι, μέσω μιας διαδικασίας που άρχισε στα τέλη του 10ου και ολοκληρώθηκε στο πρώτο μισό του 11ου αι. μ.Χ. [12: 31]. Έτσι, Σκανδιναβοί, Σλάβοι, Βάλτες και Φίννοι (που ήδη είχαν απορροφήσει γοθικά και σαρματικά φύλα της περιοχής) υπήρξαν οι βασικοί πρόγονοι των σημερινών ανατολικών Σλάβων [12: 36], τ.έ. των Ρώσων, των Ουκρανών, των Λευκορώσων και των Ρουθηνών. Είναι πρόδηλο ότι ο εκχριστιανισμός των Βαράγγων και των λαών που συγχωνεύθηκαν με αυτούς έχει τεράστια σημασία για τον Ελληνισμό, αν αναλογιστεί κανείς ότι ο μητροπολίτης Κιέβου «έλεγε τη μόνη διοικητική οργάνωση – από το Βυζάντιο εξαρτώμενη – που συνέιχε το σύνολο της Ρωσίας μέσα στην περίοδο ανάμεσα στο 989 και 1448» [14: 39].

0.3 Ο προσηλυτισμός των Ρως στον Ανατολικό Χριστιανισμό υπήρξε, ουσιαστικά, προϊόν ελεύθερης επιλογής [14: 27] και οδήγησε στη δημιουργία μιας μακρόβιας εμπορικής και πολιτισμικής οδού που ονομάζεται «η οδός από τους Βαράγγους στους Έλληνες» [12: 108]. Εκείνη την περίοδο, «μεγάλος αριθμός Ελλήνων ήρθε στη Ρωσία και κατέλαβε θέσεις επιρροής, ιδιαίτερα στην Εκκλησία» [14: 46]. «Ο διοικητικός έλεγχος της ρωσικής Εκκλησίας από Έλληνες κληρικούς συνέβαλε δίχως αμφιβολία στην κατά γράμμα συμμόρφωση των ρωσικών λειτουργικών κειμένων και εθίμων προς εκείνα της Κωνσταντινούπολης [...]» [14: 46]. Έτσι, οι σουηδοί Βαράγγοι που, με το εμπορικό, στρατιωτικό και πολιτικό τους δαιμόνιο, επέλεξαν συνειδητά τον ορθόδοξο χριστιανισμό ως μέσο για τη σύνδεσή τους με τον ελληνορωμαϊκό κόσμο και για τη συνοχή των υπηκόων τους, άνοιξαν επιτυχώς τον δρόμο της έκτοτε αδιάκοπης ελληνικής παρουσίας στις περιοχές της σημερινής Ρωσίας, Ουκρανίας και Λευκορωσίας.

1 Ελληνικά και ελληνικής αρχής δάνεια στις ανατολικές σλαβικές γλώσσες

1.1 Τέτοιες επαφές μεταξύ αλλόγλωσσων κοινοτήτων οδηγούν σχεδόν νομοτελειακά, μεταξύ άλλων πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών αποτελεσμάτων, σε γλωσσικό δανεισμό, του οποίου η έκταση και η ένταση ποικίλει κατά περίπτωση. Μια προσεκτική εξέταση του φαινομένου του γλωσσικού δανεισμού αποκαλύπτει διάφορες παραμέτρους που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη προκειμένου να διαπιστωθεί η φύση ενός δανείου στοιχείου σε δεδομένη γλώσσα. Στις

ανατολικές σλαβικές γλώσσες (ΑΣΓ) τα περισσότερα⁵ ελληνογενή λεξιλογικά δάνεια είναι εκκλησιαστικοί όροι και ονόματα (ανθρωπωνύμια, τοπωνύμια). Ακριβώς με αυτά τα δάνεια θα ασχοληθούμε στη συνέχεια, υπονομεύοντας δημοφιλείς στο ελληνικό ευρύ κοινό αστικούς μύθους σχετικά με την πορεία διέλευσής τους από την Ελληνική μέχρι τις ΑΣΓ.⁶

1.2 Από την άποψη του γλωσσικού επιπέδου στο οποίο λαμβάνει χώρα ο δανεισμός, γίνεται λόγος για δανεισμό στο συντακτικό επίπεδο, στο φωνολογικό επίπεδο, στο γραφηματικό επίπεδο, στο μορφολογικό επίπεδο, και στο λεξιλογικό επίπεδο [8: 42–66]. Στις ΑΣΓ τα ελληνογενή δάνεια εντοπίζονται κυρίως στο λεξιλογικό επίπεδο (κυρίως εκκλησιαστικοί όροι και ονόματα από τον 10ο αι. μ.Χ., ελληνογενείς διεθνισμοί από τον 18ο αι. μ.Χ.) και στο γραφηματικό επίπεδο (κυριλλικό αλφάβητο από τον 10ο αι. μ.Χ.), σε μικρότερο βαθμό στο φωνολογικό επίπεδο αλλά μόνο από φωνοτακτική άποψη, υπό μορφή φωνηματικών ακολουθιών που δεν απαντούν σε σλαβικής προέλευσης ρωσικά λεξήματα (από τον 10ο αι. μ.Χ., λ.χ. *иа*: ρωσ. *христиане* < ΠΕΣ *χριστιάνε* < *Χριστιανοί* *нт.* ρωσ. *пентархия* < *πενταρχία*), σε πολύ μικρό δε βαθμό στο μορφολογικό επίπεδο (από τον 10ο αι. μ.Χ., λ.χ. ονομαστική: ρως. *Χριστος* < ΠΕΣ *Χριστοςъ*, στη γενική: *Χριστα*), ίσως δε και στο συντακτικό επίπεδο [7], κυρίως μέσω της ΠΕΣ [12: 65· 11: 86· 5: 164–166].

1.3 Στη συνέχεια θα μας απασχολήσει η δάνεια ορθόδοξη χριστιανική ορολογία και ονοματολογία στο λεξιλογικό επίπεδο των ΑΣΓ⁷· και αυτό διότι, επειδή ακριβώς αποτελεί την πλέον προφανή κατηγορία ελληνογενών δανείων στις συγκεκριμένες γλώσσες και δημιουργεί ποικίλες εντυπώσεις στους μη ειδικούς, πρέπει να αναδειχθεί η ανάγκη να λαμβάνονται υπόψη – ιδίως στην ελληνόγλωσσα βιβλιογραφία – περισσότερες γλωσσικές και ιστορικές παράμετροι όταν αναλαμβάνεται η μελέτη ελληνικών επιδράσεων σε γλώσσες των οποίων οι ομιλητές είναι στη συντριπτική τους πλειονότητα χριστιανοί ορθόδοξοι.

1.3.1 Από την άποψη του αν οι ορθόδοξοι χριστιανικοί όροι ή ονόματα που δανείστηκαν οι ΑΣΓ

⁵ Τα υπόλοιπα ελληνικά δάνεια στις ΑΣΓ είναι ρήματα, προσηγορικά ουσιαστικά κ.ά. λεξήματα που, αν και δεν σχετίζονται ευθέως με τον εκκλησιαστικό βίο, αντλήθηκαν είτε από ελληνόγλωσσα εκκλησιαστικά κείμενα που τα περιείχαν, είτε από πρώιμα νομικά και άλλα κοσμικά κείμενα που μεταφράζονταν από την Ελληνική στην ανατολικοσλαβική εκδοχή της ΠΕΣ. Στην παρούσα μελέτη δεν θα ασχοληθούμε με τέτοια δάνεια.

⁶ Στη σοβιετική βιβλιογραφία υπάρχουν αρκετές μελέτες – ποικίλης ποιότητας – για τα ελληνικά δάνεια στις ΑΣΓ, ιδίως στη Ρωσική, βλ. ενδ. βιβλιογραφικές αναφορές που περιέχονται στα έργα [1] και [2].

⁷ Λόγω περιορισμένου τυπογραφικού χώρου, τα παραδείγματά μας έχουν περιοριστεί στο ελάχιστο, είναι όμως αντιπροσωπευτικά κάθε κατηγορίας δανείων που περιγράφεται σε τούτο το άρθρο. Τα περισσότερα έχουν αντληθεί από λήμματα του ελληνορωσικού χριστιανικού εκκλησιαστικού λεξικού του π. Александр Назаренко [15].

από την Ελληνική αποτελούνται από ελληνικά, από σλαβικά ή από μικτά ελληνοσλαβικά στοιχεία, διακρίνονται γενικώς σε λεξικά δάνεια (ατόφυες ξένες λέξεις), σε υβρίδια (λέξεις αποτελούμενες από συνδυασμό ξένων και εγχώριων στοιχείων), σε σημασιολογικά δάνεια (εγχώριες λέξεις με δάνεια σημασία), και σε μεταφραστικά δάνεια ή έκτυπα (εγχώριους νεολογισμούς, απλούς ή σύμπλοκους, για την κατασήμευση νέας έννοιας κατά το πρότυπο της δανείστριας γλώσσας) [8: 27]. Η Andreichenko [2: 303, 322–324] ταυτίζει, εσφαλμένα, τα σημασιολογικά με τα μεταφραστικά δάνεια. Παραδείγματα: ρωσ., λευκορωσ. *αγιорит*, ουκρ. *агіоріт* < *αγιορείτης* (λεξικό δάνειο): ρωσ. *иконοпись*, ουκρ. *іконопис*, λευκορωσ. *іканапіс* (= εικονογραφία) < ρωσ., λευκορωσ. *икона*, ουκρ. *ікона* (< ΠΕΣ *икона*) < *εικόνα* + ρωσ. *писать*, ουκρ. *писати*, λευκορωσ. *пісаць* (= γράφω) (υβρίδιο): ρωσ., ουκρ. *Спаситель* (< ΠΕΣ *Спаситель* < *спасити* = σώζω), λευκορωσ. *Збавіца* (< *збавіць* = σώζω) (= Σωτήρας) < *Σωτήρ* (σημασιολογικό δάνειο, όταν εννοείται ο Ιησούς Χριστός): ρωσ. *святоградец*, ουκρ. *святоградець*, λευκορωσ. *святаградец* (= αγιοπολίτης) < ΠΕΣ *святоградець* < ΠΕΣ *святый* (= άγιος) + ΠΕΣ *градъ* (= πόλη) + επίθημα *-ецъ* (μεταφραστικό δάνειο): ωστόσο, μόνο η πρώτη και η δεύτερη κατηγορία θα μας απασχολήσουν εδώ, για τον λόγο ότι αυτές ακριβώς αφορούν οι ανακρίβειες που εντοπίζονται ενίοτε στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία –συνήθως από μη πανεπιστημιακούς μελετητές, το έργο των οποίων, ωστόσο, φαίνεται να έχει απήχηση στο ευρύ κοινό.⁸

1.3.2 Από την άποψη του αν οι ορθόδοξοι χριστιανικοί όροι ή ονόματα που δανείστηκαν οι ΑΣΓ από την Ελληνική μαρτυρούνται στη διαχρονική Ελληνική ή απλώς πλάστηκαν σε άλλες γλώσσες με βάση ελληνικές ρίζες, διακρίνονται σε ελληνικά δάνεια και σε ελληνίζοντα δάνεια, τα δε τελευταία, που είναι κατά κανόνα διεθνισμοί, χαρακτηρίζονται γενικώς αντιδάνεια όταν εισέρχονται στην Ελληνική [8: 63–64] και, ως προς το ζήτημα που μας ενδιαφέρει εδώ, απαντούν μόνο σποραδικά στην ορθόδοξη χριστιανική ορολογία. Παραδείγματα: ρωσ., λευκορωσ. *αγιорит*, ουκρ. *агіоріт* < *αγιορείτης* (ελληνικό δάνειο): ρωσ. *ортопраксия*, ουκρ., λευκορωσ. *ортопраксія* < λόγ. λατ. *orthopraxia* < *ορθοπραξία* = γερμ. *Orthopraxie* = γαλλ. *orthopraxie* (ελληνίζον δάνειο). Η Andreichenko [2: 320–322], εσφαλμένα, δεν διακρίνει μεταξύ αυτών των κατηγοριών, αναμειγνύοντας πολυάριθμους ελληνίζοντες νεολογισμούς που πλάστηκαν σε δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες (λ.χ. ρωσ. *пантеист* < γερμ. *Pantheist*, γαλλ. *panthéiste* ρωσ. *теократия* < λόγ. λατ. *theocratia* = γερμ. *Theokratie* = γαλλ. *théocratie* κ.ά.) με τα αληθινά ελληνικά (άμεσα ή έμμεσα) δάνεια στη Ρωσική (λ.χ. ρωσ. *Панагия* < ΠΕΣ *Παναγια* < *Παναγία αναλοι* < ιδιωμ. *αναλόι* < *αναλόγιον*). Η Αμοιρίδου [1: 4] αναφέρει αυτή τη διαφορά, χωρίς

⁸ Βλ. παρόμοια άποψη και στο <http://www.pushkin.gr/main/el/page/3/> και <http://www.pushkin.gr/main/el/page/5/> (επίσκεψη 19-7-2017).

εντούτοις να αναφέρεται ειδικά στην εκκλησιαστική ορολογία. Γενικά, τα ελληνίζοντα δάνεια ξεχωρίζουν εύκολα από ορισμένα φωνολογικά και μορφοφωολογικά χαρακτηριστικά τους, τα οποία διακρίνουν και όσα έμμεσα ελληνογενή δάνεια προήλθαν από επαφές των ΑΣΓ με τη Λατινική ή με γλώσσες που άντλησαν την εκκλησιαστική τους ορολογία από τη Λατινική (όπως η Πολωνική) (βλ. 1.3.4 του παρόντος). Το ρωσ. *ортоπρακсия*, ουκρ., λευκορωσ. *ортопраксія* συνιστά ελληνίζον δάνειο ακριβώς διότι συνιστά νεολογικό διεθνισμό πλασμένο με ελληνικά στοιχεία, όπως προκύπτει από τον τονισμό στην προπαραλήγουσα και το σπιγμαίο άηχο οδοντικό *τ* που αποδίδει μερικώς την αρχαιοελληνική προφορά του *θ*, αντί του τριβόμενου *φ* που θα αναμενόταν σε δάνεια που διήλθαν από τη Μεσαιωνική ή τη Νέα Ελληνική.

1.3.3 Από την άποψη του αν οι ορθόδοξοι χριστιανικοί όροι ή ονόματα που δανείστηκαν οι ΑΣΓ από την Ελληνική έχουν αμιγή ελληνική προέλευση ή αποτελούσαν δάνεια ήδη στην Αρχαία Ελληνική, την Ελληνιστική Ελληνική (Κοινή), τη Μεσαιωνική Ελληνική ή τη Νεοελληνική [8: 54–55], διακρίνονται σε αμιγή ελληνικά δάνεια και σε μεταδάνεια⁹. Παραδείγματα: ρωσ., λευκορωσ. *αγιοριτ*, ουκρ. *агіоріт* < ν.ελλ. *αγιορείτης* (αμιγές ελληνικό δάνειο)· ρωσ. *Βιφλεεμ*, ουκρ. *Віфлєєм*, λευκορωσ. *Віфлєєм* < ΠΕΣ *Βιφλεεμ* < *Βηθλεέμ* < εβρ. *אֵתְ לֵא* /be:t 'eħem/ (= σπίτι του ψωμιού) (μεταδάνειο). Για το ζήτημα των ελληνικών δανείων στις ΑΣΓ, αυτή η παράμετρος έχει μόνο δευτερεύουσα σημασία αφού, όταν ένα γλωσσικό στοιχείο έχει ληφθεί π.χ. από την Ελληνική, παραμένει ελληνικό δάνειο για την εκάστοτε υπό εξέταση γλώσσα, παρότι παραμένουν γεγονός όσα αναφέρει η Αμοιρίδου [1: 8–9] σχετικά με «πολλές λέξεις που αναφέρονται στις ρωσικές λεξικογραφικές πηγές ως ελληνικές και έχουν έρθει στη Σλαβική γλώσσα από την ελληνική, και στην πραγματικότητα δεν είναι Ελληνικές». Ο ελληνικός χαρακτήρας των εν λόγω δανείων (συνήθως εβραϊκών) όρων και ονομάτων στις ΑΣΓ, πέρα από τον φωνητικό – συχνά δε και μορφολογικό – εξελληνισμό τους, προκύπτει και από το γεγονός ότι, ακόμη και οι παρεφθαρμένοι (στην Ελληνική) εβραϊκοί όροι και ονόματα, πέρασαν σε κάποιες από τις εν λόγω γλώσσες ακριβώς με αυτή την παρεφθαρμένη (ουσιαστικά εσφαλμένη) μορφή τους, π.χ. ρωσ. *Вирсавія*, λευκορωσ. *Вірсавія* < *Βηρσαβεέ*, ενώ ο ορθός τύπος είναι *Βηθσαβεέ* < εβρ. *בְּשֵׁן לֵא* /baθ je'va'/ (πβ. ωστόσο ουκρ. *Ветсавія*, με αρχαίζουσα προφορά των *η* και *θ*, προφανώς υβριδικός τύπος με επίδραση της Λατινικής ή της Πολωνικής)· ρωσ., ουκρ. *Едем*, λευκορωσ. *Эдэм* < ΠΕΣ *Едемь* < *Εδέμ* < εβρ. *אֵדֵם* /'eðen/.

1.3.4 Από την άποψη του αν οι ορθόδοξοι χριστιανικοί όροι ή ονόματα που δανείστηκαν οι ΑΣΓ από την Ελληνική – ανεξάρτητα από το αν και η τελευταία τα είχε δανειστεί από άλλη γλώσσα

⁹ Ο όρος του Π.Γ. Κριμπά.

(π.χ. την Εβραϊκή, την Αραμαϊκή, τη Λατινική) – ελήφθη απευθείας από κάποιο στάδιο της Ελληνικής (Μεσαιωνική Ελληνική, Κοινή Ελληνιστική, Νέα Ελληνική, Αρχαία Ελληνική) ή διαμέσου άλλης γλώσσας (π.χ. της ΠΕΣ, της Λατινικής, της Γερμανικής, της Πολωνικής, της Γαλλικής, της Ιταλικής κ.ά.), διακρίνονται σε άμεσα δάνεια και έμμεσα δάνεια [8: 60–63]¹⁰. Παραδείγματα: ρωσ., λευκορωσ. *αγιοριτ*, ουκρ. *αγιορίτ* (= αγιορείτης) < *αγιορείτης* (άμεσο δάνειο)· ρωσ. *Βιφλεεμ*, ουκρ. *Βίφλεεμ*, λευκορωσ. *Βίφλεεμ* < ΠΕΣ *Βιφλεεμ* < *Βηθλεέμ* < εβρ. *בֵּית לֵחֶם* /be:t 'leħem/ (= σπίτι του ψωμιού) (έμμεσο δάνειο από την ΠΕΣ, η οποία το δανείστηκε από τη Μεσαιωνική Ελληνική, όπως φαίνεται από το /i/ < η και το /f/ < θ, τα οποία προδίδουν, αντίστοιχα, ιωτακισμό και τριβόμενο άηχο οδοντικό, χαρακτηριστικά της Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής). Είναι γεγονός ότι οι ευρέως διαδεδομένες παρανοήσεις, σε βαθμό αστικού μύθου, όσον αφορά την πραγματική έκταση της ελληνικής επίδρασης στις ΑΣΓ εντοπίζονται κυρίως σε σχέση με τα έμμεσα δάνεια ελληνικής προέλευσης. Πολλά τέτοια δάνεια στις ΑΣΓ δεν έχουν ληφθεί απευθείας από την Ελληνική, αλλά με τη μεσολάβηση αρχαίων γερμανικών γλωσσών (τα παλαιότερα), της Λατινικής (κατά τον Μεσαίωνα και εφεξής) και ιδίως της ΠΕΣ (κατά τον Μεσαίωνα), ενώ δεν απουσιάζουν και νεώτερα ελληνογενή δάνεια μέσω δυτικοευρωπαϊκών γλωσσών (Γερμανικής, Γαλλικής). Ειδικά όσον αφορά την επίδραση της ΠΕΣ στην ορθόδοξη χριστιανική ορολογία των ΑΣΓ, έχει επανειλημμένα τονιστεί στη βιβλιογραφία ότι δεν ενδείκνυται η βιαστική απόφαση περί άμεσου δανεισμού από την Ελληνική [14: 44· 12: 65, 157· 21: 25¹¹]. Ωστόσο, τέτοιες αποφάνσεις, άλλοτε άμεσες άλλοτε έμμεσες, δεν είναι άγνωστες στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία. Η Andreichenko [2: 320–322], για παράδειγμα, δεν διακρίνει μεταξύ άμεσου και έμμεσου δανεισμού, χαρακτηρίζοντας απλώς ως λεξικά δάνεια από την Ελληνική ελληνικής αρχής εκκλησιαστικούς όρους που η Ρωσική δανείστηκε από την ΠΕΣ (ρωσ. *Εвангелие* < ΠΕΣ *Εвангелие* < *Ευαγγέλιον* ρωσ. *αρχιεπισκοπή* < ΠΕΣ *Αρχιεπισκοπή* < *Αρχιεπίσκοπος*), τη Γερμανική (ρωσ. *ακετ* < γερμ. *Asket* < λόγ. λατ. *asceta* < *ασκητής*) ή την Πολωνική (ρωσ. *κατολικ* < πολων. *katolik* < λατ. *catholicus* < *καθολικός*), δηλαδή έμμεσα δάνεια, στους οποίους περιλαμβάνει και ελάχιστα άμεσα ελληνικά δάνεια στη Ρωσική (λ.χ. *αναλοι* < ν.ελλ. *αναλόι* < *αναλόγιον*). Ομοίως εσφαλμένα αναφέρει [2: 306] ότι ο όντως ελληνικής αρχής ρωσικός εκκλησιαστικός όρος *церковь* (= ορθόδοξος χριστιανικός ναός) προέρχεται από τον ελληνικό σύμπλοκο πολυλεκτικό εκκλησιαστικό όρο *οίκος του Κυρίου*, και ότι «η συνεχής χρήση

¹⁰ Η διαφορά από την κατηγορία που αναφέρεται ανωτέρω υπό 1.3.2 έγκειται στο γεγονός ότι, εδώ, τα εν λόγω λεξήματα υπάρχουν ή υπήρξαν σε κάποιο στάδιο της Ελληνικής, ενώ τα ελληνίζοντα δάνεια πλάστηκαν σε άλλες γλώσσες με βάση ελληνικά λεξήματα, ρίζες και λοιπά οροστοιχεία.

¹¹ Εδώ ο Gardner αποκαλεί την ΠΕΣ «Bulgarian», προφανώς επηρεασμένος από την βουλγαρική βιβλιογραφία που προσπαθεί να οικειοποιηθεί αυτή την πρώιμη νοτιοσλαβική διάλεκτο [13: 53–75]. Πβ. και Huntley [5: 185].

της λέξης απλοποίησε τόσο την προφορά όσο και την γραπτή μορφή συγχωνεύοντας τις δύο λέξεις [...]», ενώ στην πραγματικότητα η ρωσική λέξη, που αποτελεί εξέλιξη της πρωτοσλαβικής λέξης **cr'ky* που ελήφθη άμεσα από κάποια αρχαία γερμανική λέξη (*kirika) άμεσα δανεισμένη από το (ίσως ήδη ουσιαστικοποιημένο) ελληνικό επίθετο *κυριακόν* ή *κυρικόν* < *Κύριος* [17: 110-19: 462], μεταδόθηκε κατόπιν στην Πρωτοσλαβική και εξελίχθηκε στις γνωστές μας ομόρριζες λέξεις των σύγχρονων σλαβικών γλωσσών, των ανατολικών συμπεριλαμβανομένων (: ρωσ. *цѣркoвь*, ουκρ. *цѣрквa*, λευκορωσ. *царквa*). Στο ίδιο πνεύμα [2: 308–309], με τη διατύπωση που επιλέγει, υπονοεί ότι το ρωσ. *ορθοδοκς* (< γαλλ. *orthodoxe* < λατ. *orthodoxus* < *ορθόδοξος*) και τα παράγωγά του (ρωσ. *ορθοδοκcальный* < γαλλ. *orthodoxal* < γαλλ. *orthodoxe* < λατ. *orthodoxus* < *ορθόδοξος* ρωσ. *ορθοδοκcия* < λόγ. λατ. *orthodoxia* = γαλλ. *orthodoxie*) είναι δανεισμένα από την Ελληνική, ενώ είναι απλώς διεθνισμοί ελληνικής αρχής που πέρασαν στη Ρωσική από τη Γαλλική [19: 244] και επεκτάθηκαν εν συνεχεία στην ορθόδοξη χριστιανική ορολογία. Αντίθετα, η Αμοιρίδου [1: 7–8, 10] δεν αγνοεί αυτή τη διάκριση.¹² Με βάση την ιστορική πορεία των γεγονότων, φαίνεται ότι μεγάλο μέρος των ελληνογενών όρων και ονομάτων στις ΑΣΓ προέρχεται από την ΠΕΣ¹³ η οποία τα είχε δανειστεί από τη Μεσαιωνική Ελληνική, αλλά και, μέσω αυτής, και από την Κοινή Ελληνιστική· αυτά πρέπει να θεωρούνται – και είναι – έμμεσα δάνεια στη Ρωσική, την Ουκρανική και τη Λευκορωσική, αφού η ΠΕΣ, αν και στενά συγγενική με αυτές, δεν αποτελεί προγονική μορφή τους με τη γλωσσογενετική έννοια, ανήκει δε στη νοτιοσλαβική, όχι στην ανατολική σλαβική, υποομάδα. Ομοίως, έμμεσα δάνεια είναι όσα ελληνογενή λεξικά στοιχεία ορθόδοξης χριστιανικής ορολογίας ελήφθησαν – απευθείας ή μέσω της ΠΕΣ (διότι και η τελευταία εμφανίζει λατινική επίδραση) – από τη Λατινική ή από δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες λόγω ποικίλων επαφών των ΑΣΓ με πιστούς της δυτικής Χριστιανοσύνης (κυρίως Πολωνούς και Λιθουανούς).¹⁴ τέτοια δάνεια ξεχωρίζουν εύκολα, κυρίως από φωνολογικά και μορφοφωνολογικά χαρακτηριστικά τους, αφού, μεταξύ άλλων: α) διατηρούν αυτούσια ή παραπλήσια την αρχαιοελληνική αξία των φωνημάτων *β*, *η*, *θ* και της διφθόγγου *οι* ως /b/, /e/ (< αρχ. ελλ. /ε:/) ή /oi/, /t/ (< αρχ. ελλ. /t^h/), και /e/ αντίστοιχα, αντί της μεσαιωνικής και

¹² Αυτή την πραγματικότητα λαμβάνει ορθά υπόψη λ.χ. και η Tchkoïdze [20: 364] όταν γράφει, σε σχέση με τα ελληνικής προέλευσης λεξιλογικά δάνεια της Γεωργιανής, μιας μη ινδοευρωπαϊκής γλώσσας της οποίας οι ομιλητές είναι στην πλειονότητά τους επίσης ορθόδοξοι χριστιανοί, ότι «δεν είναι όμως λίγες εκείνες [ενν. οι ελληνικές λέξεις] που πρώτα αφομοιώθηκαν από άλλη γλώσσα και στη συνέχεια από τα γεωργιανά μέσω αυτής της ενδιάμεσου γλώσσας».

¹³ Κάποια παραδείγματα αναφέρει η Αμοιρίδου [1: 7–8].

¹⁴ Για τέτοιες επαφές βλ. ενδ. Μέγεντορφ [14: 54–55] και Μαλιγκούδη [12: 102–103].

νέας ελληνικής τους αξίας (/v/, /i/, /θ/ > /f/, και /i/)·¹⁵ β) αποδίδουν τη δασεία ως *r* (ρωσ. /g/, ουκρ., λευκορωσ. /h/), στην προσπάθεια απόδοσης του λατινικού και γερμανικού *h* που απέδιδε επακριβώς την αρχαιοελληνική προφορά της δασείας (/h/), ενώ στα μεσαιωνικά και νέα ελληνικά δάνεια η δασεία απουσιάζει, καθότι είχε ήδη σιγηθεί στην Ελληνική· γ) εμφανίζουν την άτονη κατάληξη (ρωσ.) *-ия*, (ουκρ., λευκορωσ.) *-ія* (/ia/ < λατ. *-ia*, αντί /'ia/ < ελλ. *-ία*)·¹⁶ και δ) εμφανίζουν την άτονη κατάληξη (ρωσ., ουκρ., λευκορωσ.) *-а* (< λατ. *-a* < ελλ. *-η* ή *-ή*) αντί των καταλήξεων (ρωσ.) *-ия*, *-ь*, (ουκρ., λευκορωσ.) *-ія* (/i/ ή /'i/ < ελλ. *-ή* ή *-η*). Παραδείγματα: πβ., αφενός, ρωσ. *Библия*, ουκρ., λευκορωσ. *Біблія* (τα οποία τονίζονται στην προπαραλήγουσα και εμφανίζουν στιγμιαίο ηχηρό χειλικό αντί τριβόμενο) < ΠΕΣ *Библиѧ* < λατ. *Biblia* < πληθ. *Βιβλία* ρωσ., ουκρ. *οϊκυμενα*, λευκορωσ. *айкумена* < γερμ. *Oikumene* < λόγ. λατ. *oecumene* < *οικουμένη* ρωσ. *гимн*, ουκρ., λευκορωσ. *гiмн* < πολων. *hymn* < λατ. *hymnus* < *ὑμνος* και, αφετέρου, ρωσ. *Вифлеем*, ουκρ. *Віфлеєм*, λευκορωσ. *Βίφλεεμ* < ΠΕΣ *Вифлеемъ* < *Βηθλεέμ* ρωσ. *Агапія*, ουκρ., λευκορωσ. *Агапія* < *Αγάπη* (βαπτιστικό κυριωνύμιο)¹⁷ ρωσ. *ипостась*, ουκρ. *іпостась*, λευκορωσ. *іпастась* < ΠΕΣ *ипостась* < *ὑπόστασις*. Άμεσα δάνεια από τη Μεσαιωνική Ελληνική ασφαλώς και υπάρχουν στις ΑΣΓ δια μέσου εγχώριων μεταφράσεων ελληνικών πρωτοτύπων, ιδίως στη Ρωσική από τον 14ο αι. μ.Χ. και ύστερα [14: 44–45, 48, 50–12: 161], ενώ άμεσα δανεισμένο από τη Νεοελληνική είναι, όπως φαίνεται, μεγάλο μέρος της αγιορείτικης ορολογίας και ονοματολογίας (προφανώς λόγω της αθωνικής συνύπαρξης ανατολικών σλάβων και ελλήνων μοναχών), καθώς και κάποιοι συνήθεις ή και δημώδεις όροι που δηλώνουν εκκλησιαστικά λειτουργικά εργαλεία, έπιπλα ή μέρη του Ιερού Ναού και παραπέμπουν σε ιδιωματική νεοελληνική προέλευση. Παραδείγματα: ρωσ., ουκρ. *πατερα*, λευκορωσ. *παταра* (= ράβδος στην οποία στηρίζονται οι υπέργηροι μοναχοί κατά τη λειτουργία) < *πατέρα* (η) (< *πατερόν* < *πάτος*)· ρωσ. (*Βογοродица*) *Гликофилуса*, ουκρ. (*Βογοродиця*) *Глікофілуса*, λευκορωσ. (*Багародзіца*) *Гликофилуса* < (*Παναγία η*) *Γλυκοφιλούσα* ρωσ. (ιδιωμ.), ουκρ. (ιδιωμ.), λευκορωσ. (ιδιωμ.) *κοноστας* < ιδιωμ. *κονοστάσι* < *εικονοστάσιον* ρωσ.,

¹⁵ Υβριδικόι τύποι έχουν προκύψει, ασφαλώς, από γλωσσική μηχανίκευση, λ.χ. *αριθμετικά* < λατ. *arithmetica* < *αριθμητική*, με «αποκατάσταση» της τριβόμενης προφοράς του μεσαιωνικού (και νέου) ελληνικού *θ* ως /f/.

¹⁶ Πολυάριθμοι υβριδικόι τύποι απαντούν και σε αυτή την περίπτωση, που οφείλονται είτε σε μορφοφωνητικούς λόγους είτε σε διάφορες επαφές με τη Λατινική, λ.χ. τα (προπαροξύτονα) ρωσ. *εβχαριστία*, ουκρ. *εβχαρισтія*, λευκορωσ. *еўхарыстыя* < *ευχαριστία* (παροξύτονο), με επίδραση του (προπαροξύτονου) λατ. *eucharistia* < *ευχαριστία* (παροξύτονο).

¹⁷ Κάποια από τα βαπτιστικά κυριωνύμια που απαριθμεί η Andreichenko [2: 317–319] ως ελληνικά δάνεια στη Ρωσική είναι στην πραγματικότητα μόνο έμμεσα δάνεια από τη Λατινική ή την Πολωνική, λ.χ. ρωσ. *Γερμοген* < λόγ. λατ. *Herzogena* < *Ερμωγένης* ρωσ. *Αγατα* < πολων. *Agata* < λατ. *Agatha* < *Αγαθή*.

ουκρ., λευκορωσ. *аналой* < ιδιωμ. *αναλόι* < *αναλόγιον*.

1.3.5 Τέλος, από την άποψη του σταδίου της διαχρονικής Ελληνικής από το οποίο προέρχονται οι ορθόδοξοι χριστιανικοί όροι ή ονόματα που δανείστηκαν οι ΑΣΓ και ανεξάρτητα από το αν και η ίδια η Ελληνική τα είχε δανειστεί από άλλη γλώσσα (π.χ. την Εβραϊκή, την Αραμαϊκή, τη Λατινική), διακρίνονται σε δάνεια αρχαιοελληνικής προέλευσης (σπανιότατα και πάντοτε μέσω έμμεσου δανεισμού), σε δάνεια ελληνοιστικής προέλευσης (κυρίως μέσω έμμεσου δανεισμού), σε δάνεια μεσαιωνικής ελληνικής προέλευσης (μέσω άμεσου ή έμμεσου δανεισμού), και σε δάνεια νεοελληνικής προέλευσης (μέσω άμεσου δανεισμού). Παραδείγματα: ρωσ., ουκρ. *οϊκμενα*, λευκορωσ. *айкумена* < γερμ. *Οϊκμενε* < λόγ. λατ. *οεσιμενε* < *οικουμένη* (έμμεσο δάνειο αρχαιοελληνικής προέλευσης)· ρωσ. *Βιφλεεμ*, ουκρ. *Βιφλεεμ*, λευκορωσ. *Βιφλεεμ* < ΠΕΣ *Βιφλεεμъ* < *Βηθλεέμ* (έμμεσο δάνειο ελληνοιστικής προέλευσης)· ρωσ. *σκυφья*, ουκρ. *σκυφία*, λευκορωσ. *σκυφ'я* (= σκούφος των μοναχών) < ΠΕΣ *σκυφία* < *σκούφια* (< βενετ. *scufia*) (έμμεσο δάνειο μεσαιωνικής ελληνικής προέλευσης)· ρωσ. (*Βογοροδιца*) *Γλικοφιλυσα*, ουκρ. (*Βογοροδιця*) *Γλικοφιλυσα*, λευκορωσ. (*Багародзіца*) *Γλικοφιλυσα* < (*Παναγία η*) *Γλικοφιλούσα* (άμεσο δάνειο νεοελληνικής προέλευσης).

2 Συμπεράσματα

Από το υλικό που προηγήθηκε προκύπτει σαφώς ότι στις ΑΣΓ, η πλειονότητα των ομιλητών των οποίων είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, οι διάλογοι δανεισμού ελληνογενούς εκκλησιαστικής ορολογίας και ονοματολογίας ποικίλλουν σε σύγκριση με άλλες σλαβικές ή μη σλαβικές γλώσσες που ομιλούνται κατά πλειονότητα από πιστούς άλλων χριστιανικών ομολογιών. Ενώ στις τελευταίες οι ελληνικές επιδράσεις έφθασαν, άμεσα ή έμμεσα, σχεδόν αποκλειστικά με όχημα τη Λατινική, οι κύριοι διάλογοι δανεισμού ελληνογενούς εκκλησιαστικής ορολογίας και ονοματολογίας για τις ΑΣΓ υπήρξαν η ΠΕΣ, άλλες σλαβικές ή βαλτικές γλώσσες, η Λατινική, μείζονες δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες, καθώς και αρχαίες γερμανικές γλώσσες. Μάλιστα, έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι οι ΑΣΓ ήρθαν, άλλοτε αυτοτελώς και άλλοτε μέσω της ΠΕΣ (πολύ συχνά δεν είναι εύκολη η σχετική διάκριση λόγω των μικρών φωνολογικών διαφορών της ΠΕΣ από τον ανατολικό σλαβικό λόγο εκείνης της εποχής), πρώτα σε επαφή κυρίως με την Ελληνοιστική και τη Μεσαιωνική Ελληνική και αργότερα, μέσω της Λατινικής και δυτικοευρωπαϊκών γλωσσών, με την Αρχαία Ελληνική. Ο μελετητής τέτοιων φαινομένων δανεισμού θα πρέπει να είναι πολύ καλά εξοικειωμένος με την ιστορία των σλαβικών λαών και με τη φωνολογία των διαφόρων σταδίων της διαχρονικής Ελληνικής και της ΠΕΣ, για να μπορεί να διακρίνει μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών ελληνογενών δανείων στις ΑΣΓ. Είναι ευνόητο ότι, μια συνοπτική έρευνα όπως η παρούσα, αδυνατεί εξ ορισμού να καλύψει όλα τα συναφή ζητήματα· ευελπιστούμε, ωστόσο, ότι θα αποτελέσει μια πολύ μικρή συμβολή προς αυτή την κατεύθυνση.

3 Βιβλιογραφία

- [1] Αμοιρίδου, Σ. (2008) «Ελληνικά δάνεια στην αρχαία ρωσική και εκκλησιαστική σλαβική γλώσσα». Στο *Πρακτικά Διημερίδας «Δρώμενα και γράμματα σλαβικού πολιτισμού»*. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ (Σχολή Βαλκανικών Γλωσσών και Ρωσικής), 3–12.
- [2] Andreichenko, Y. (2014) «Η πορεία των ελληνικών γλωσσικών δανείων στη ρωσική γλώσσα και πολιτισμό». Στο Γ. Καναράκης (επιμ.) *Η διαχρονική συμβολή της Ελληνικής σε άλλες γλώσσες*. Αθήνα: Παπαζήσης, 297–327.
- [3] Cubberley, P. (2002) 'Alphabets and Transliteration'. Στο B. Comrie & G.G. Corbett (επιμ.) *The Slavonic Languages*. London and New York: Routledge, 20–59.
- [4] Dingley, J. (2000) 'Ruthenian (Rusyn)'. Στο G. Price (ed.) *Encyclopedia of the Languages of Europe*. Oxford/Malden (MA): Blackwell, 404–405.
- [5] Huntley, D. (2002) 'Old Church Slavonic'. Στο B. Comrie & G.G. Corbett (επιμ.) *The Slavonic Languages*. London and New York: Routledge, 125–187.
- [6] Иванов, С.А. (2003) *Византийское миссионерство: Византийское миссионерство: Можно ли сделать из "варвара" христианина?* Москва: Языки славянской культуры/Российская Академия Наук (Институт Славяноведения).
- [7] Йордаль, К. (1973) «Греко-русские синтаксические связи». *Scando-Slavica* 19, 143–164.
- [8] Καναράκης, Γ. (2005) *Διαγλωσσικές επιδράσεις στην Αγγλική και η συμβολή της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- [9] Κατσόβσκα-Μαλιγκούδη, Γ. (2004) *Οι Σλάβοι των Βαλκανίων: Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό τους*. Αθήνα: Gutenberg.
- [10] Κοντοσόπουλος, Ν.Γ. (1998) *Γλώσσες και διάλεκτοι της Ευρώπης* (τόμος Α'). Αθήνα: Γρηγόρης.
- [11] Macrobert, C.M. (2000) 'Church Slavonic'. Στο G. Price (ed.) *Encyclopedia of the Languages of Europe*. Oxford/Malden (MA): Blackwell, 85–87.
- [12] Μαλιγκούδη, Γ. (1992) *Ιστορία της Ρωσίας: Α' Η Ρωσία του Κιέβου, 9ος αι. - 1240*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας (σειρά «Βιβλιοθήκη Σλαβικών Μελετών», αρ. 3).
- [13] Μαλιγκούδης, Φ. (1988) *Σλάβοι στη Μεσαιωνική Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας (σειρά «Βιβλιοθήκη Σλαβικών Μελετών», αρ. 1).
- [14] Μέγντορφ, Ι. (1988[1981]) *Βυζάντιο και Ρωσία: Μελέτη των βυζαντινο-ρωσικών σχέσεων κατά το δέκατο τέταρτο αιώνα*. Αθήνα: Δόμος [μετάφραση: Ν. Φωκάς· τίτλος πρωτοτύπου: J. Meyendorff (1981), *Byzantium and the Rise of Russia: A Study of Byzantino-Russian Relations in the Fourteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press].

- [15] (Священник) Назаренко, А. (2015) *Греческо-русский словарь христианской церковной лексики с толковыми статьями/Ελληνορωσικό χριστιανικό εκκλησιαστικό λεξικό: 4500 слов и выражении*. Москва: Издательство Московской Патриархии Русской Православной Церкви.
- [16] Ρόμπινσον, Α. (2007) *Ιστορία της γραφής: αλφάβητα, ιερογλυφικά, εικονογράμματα*. Αθήνα: Polaris [μετάφραση: Ζ.Κ. Μπέλλα· επιμέλεια: Δ. Αρμάος· τίτλος πρωτοτύπου: A. Robinson (2007), *The Story of Writing: Alphabets, Hieroglyphs & Pictograms, with 355 illustrations, 50 in colour (New Edition)*. London: Thames & Hudson].
- [17] Schenker, A.M. (2002) 'Proto-Slavonic'. Στο B. Comrie & G.G. Corbett (επιμ.) *The Slavonic Languages*. London and New York: Routledge, 60–121.
- [18] Serafin, M. (2017) 'Cultural Proximity of the Slavic Nations'. Ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα https://www.academia.edu/32675557/Cultural_Proximity_of_the_Slavic_Nations (17 Ιουλίου 2017)
- [19] Свиридова, М.Н. (2014) *Этимологический словарь современного русского языка (6500 слов)*. Москва: Аделант.
- [20] Tchkoïdze, E. (2009) «Πώς έγιναν όροι οι δανεισμένες ελληνικές λέξεις (συμβολή στη μελέτη της εκκλησιαστικής ορολογίας)». Στο Κ. Βαλεοντής (επιμ.) *Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία: Ανακοινώσεις 7^{ου} Συνεδρίου*. Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, 363–371.
- [21] von Gardner, J. (2000[1976]) *Russian Church Singing, vol. 2: History from the Origins to the Mid-Seventeenth Century*. Yonkers NY: St. Vladimir's Seminary Press [μετάφραση και επιμέλεια: V. Morosan· τίτλος πρωτοτύπου: J. von Gardner (1976), *System und Wesen des russischen Kirchengesanges*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz].
- [22] Wade, T. (2000) 'Cyrillic and Glagolitic Scripts'. Στο G. Price (ed.) *Encyclopedia of the Languages of Europe*. Oxford/Malden (MA): Blackwell, 111–114.

Παναγιώτης Γ. Κριμπάς

Αναπληρωτής Καθηγητής στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Ηλ.ταχ.: pkrimpas@bscc.duth.gr

Наталя Воєвутко

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Κρατικό Πανεπιστήμιο Μαριούπολης
Ηλ.ταχ.: nvoeoutko@yandex.ua